

A Könyvek Könyve – irodalomórán

Hála Istennek, ma már mindenki egyetért abban, hogy a Biblia tanítására szükség van az irodalomórákon. Hogy miért? Mert az európai közgondolkodás alapját képezi, s mert a későbbi irodalom jelentős része is ebből táplálkozik: a Biblia a „művészetek nagy kódja” – hogy a Northrop Frye könyve nyomán elhíresült Blake-mondást idézzem. (1) Ebben tehát teljes a konszenzus. De mit és hogyan adjunk át a diákoknak ebből a hatalmas terjedelmű és gazdagságú könyvtárból? Az alábbiakban néhány, Magyarországon forgalomban lévő középiskolai irodalomtankönyv Bibliáról szóló fejezeteiben tallózok azzal a szándékkal, hogy világos képet nyerjünk arról: mit (ne) tanít(s)unk e könyvek alapján a Könyvek Könyvéről.

Bevezetés

Először is azt kellene tisztáznunk, mi a bibliaoktatás célja a középiskolai irodalomórákon? Ha erre a – csak látszólag könnyű – kérdésre konszenzusos választ találunk, rengeteg tévedést, félreértést és felesleges fáradozást tudunk megspórolni magunknak és diákjainknak. Kiindulhatunk negatív állításokból is: mi *nem* lehet célunk az irodalomórákon a bibliaoktatással:

a) nem mehetünk bele teológiai kérdések megvitatásába (jóllehet maga a *Biblia* bizonyosan felvet ilyeneket);

b) nem sérthetjük a tanulók egyéni vallási meggyőződését (bármilyen felekezettűek is legyenek);

c) a zsidóság és kereszténység *szent szövegeiről* lévén szó ugyanakkor nem lehetünk ezzel a ténnyel szemben közömbösek.

Nehéz lecke ez tankönyvírók, irodalomtanárok és irodalmat tanuló diákok számára egyaránt. Sajnos, pedagógusaink és tankönyvíróink idősebb nemzedéke a politikai okokból *tudatos* vallásellenességgel motivált, de valójában teljességgel tudománytalan marxista valláskritikán nevelkedett, amelyre az elmúlt rendszerben különösen nagy hangsúlyt helyeztek a pedagógusképzésben. Ily módon sikerült a pedagógustársadalom jó részébe olyan ma már bizonyítottan hamis tételeket elültetni, amelyek mai tankönyveinkben is öntudatlanul elő-előbukkannak. Például ideje lenne végre tudatosítanunk, hogy a marxisták által egyeduralgoként terjesztett biblia-kritikai álláspontot a mai modern európai,

illetve „globális” bibliatudomány már régestelen-régen túlhaladta. A modern irodalomtudományi irányzatok ma már a szövegközpontú (*close reading*, *Werkinterpretation*, vagy poszt-kritikus paradigma néven ismert) megközelítésmódot tudományos szempontból is korrektebbnek tartják a hagyományos szövegkritikai fel fogásnál. Ez nem valamiféle vallási meggyőződés „becsempészését” jelenti az irodalomtudományba: egyszerűen ez a *Biblia korszerű* megközelítésmódja. (2)

A *sensus communis* legkisebb közös nevezője véleményem szerint a következő lehetne:

1. legyen a bibliaoktatás célja az irodalomórán *magának a Bibliának* a megismertetése és megszerettetése, az egyéni olvasás/megértés előmozdítása;

2. ehhez a *Bibliát* (az *Ó- és Újszövetséget*) mint *egységes egészet* kell alapul vennünk, miközben azt is tudatosítanunk kell a tanulóknak, hogy a zsidóság és az iszlám bibliafelfogása merőben eltér a kereszténységétől, de a Nyugat szellemi hagyományja szempontjából a keresztény *Biblia* a mérvadó;

3. lehetőség szerint ragaszkodjunk ahhoz a hermeneutikai alapelvhez, hogy a *Biblia* önmagát magyarázza;

4. emellett utalnunk lehet és kell is a *Biblia* mai (általános) értelmezést befolyásoló hermeneutikai, recepcióesztétikai jellemzőire;

5. történeti- vagy szövegkritikai magyarázatokat csak a szöveg „megvilágosítása” (*illusztrálás*) érdekében alkalmazzunk, s

csak ott, ahol ez a legszükségesebb, vagy önként kínálkozik.

A Bibliáról szóló fejezet elhelyezése a tananyagban

Nehéz, de mindenképpen megoldandó elvi kérdés, hogy hová is iktassuk a *Bibliáról* szóló fejezetet a tananyagban? Legtöbbször úgy kezelik a Könyvet, mintha az „az ókori Közel-Keletnek holmi irodalmi szöveggyűjteménye volna” (4) – így egyszerűen beillesztik azt az Ókori Kelet irodalmi mögé, egyfajta „függeléknek” (pl. I. 9. kk.). Ez a kronológiai besorolás azonban teljességgel figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a teljes *Biblia* sem tartalmilag, sem szerkesztésének idejét tekintve nem sorolható a Közel- és Közép-Kelet egyetlen irodalma mellé/alá! Az *Ó- és Újszövetség* első és utolsó könyvének megírása között csaknem másfélezer év telt el, egyes könyvei a görög, mások pedig már a római irodalom csúcsorszakával keletkeztek egy időben. A *II. tk.*-ben (5) a *Bibliáról* szóló terjedelmes rész a *Mitológia, mítosz, mitikus világkép*, illetve a *Görög és római irodalom* című fejezetek között található, vagyis az ókori keleti és más kultúráktól elkülönítve kerül megtárgyalásra. Jobb híján még ezt tartom a legtisztességebb megoldásnak. (6)

Rávezetés, szituálás, motiválás

Az órákon előadandó tananyag felvezetése, szituálása igen fontos dolog. A legelterjedtebb módszert a *II. tk.* alkalmazza, ahol közismert bibliai szállóigék vezetnek be a *Bibliáról* szóló anyagrészt. Kár, hogy a „*Kálváriát járatta velem*” mondás is közbűnk keveredett, amely csak áttételesen bibliai eredetű, ugyanis a *Golgota* (arámul „koponya”) latin fordításán alapszik (*calvus*). (7) Kérdés persze, hogy a mai fiatalok hány százalékát lehet ilyesfajta mondasokkal a *Biblia* olvasására motiválni? Például a „*Várja a szájába a mennyei mannat*” szólást ma már biztosan inkább „sült galambbal” mondanánk. Sajnos „*őseink bibliaismerete, a Biblia nyelvén és*

fogalomkincsén pallérozott beszéde” (*II. 60.*) ma már csak távoli emlék.

Indíthatunk azzal a bevezetőben már idézett megállapítással is, hogy Európa kultúrája két pilléren: a görög–római és a zsidó–keresztény kultúrán nyugszik, ezért fontos a *Biblia* tanulmányozása. A *IV. tk.* ezt így fogalmazza meg: „*az európai kultúrának egyik pillérét egy kis nép kis kultúrája jelenti*” (*IV. 45.*). A zsidóság létszámát tekintve valóban kis nép, de vajon milyen alapon nevezzük kultúráját is kicsinek, mikor éppen az előzőekben állapítottuk meg, hogy az az összeurópai kultúra egyik meghatározó komponense? „*Palesztina, e kis államok egyike olyan kulturális örökséget hagyott Európára, mely mind a mai napig meghatározza azt is, amit világkultúrának, világirodalomnak nevezünk*” – ami igaz, csak hogy ezt a meghatározó örökséget nem *Palesztina* hagyta ránk, (8) de még csak nem is *Izrael*, hanem maga a *zsidóság* egy nép, amely ma is létezik, amely ma is örzi és ápolja – ha némileg megváltozott formában is – vallási hagyományait.

A *III. tk. Néhány szó a Bibliáról* című bevezetésében (*III. 10–12.*) történelmi ismerteket felidézve a „bibliai tájakat” tekintti át Mezopotámiától Palesztináig; majd így folytatja: „*mindezek [a hódítások] hatására, a zsidó nép szétáradása (sic!) bekövetkezik; új tartományok válnak bibliai tájakká. Alexandria, Észak-Afrika, Kis-Ázsia, a Balkán-félsziget. Jézus fellépésével és tanítványinak működésével tovább bővül a Biblia földrajza.*” Igaz ugyan, hogy a zsidóság szétszóratása (ez a közismert *diaszpóra* kifejezés pontos fordítása) következtében a fentebb felsorolt helyeken is letelepedett, ez azonban nem jelenti azt, hogy ezek a helyek *bibliaivá* váltak volna, hiszen annak szövegében nem említettek. Kis-Ázsia és a Balkán (Görögország és Illyria) csak Pál apostol működésével kerül a *Biblia* (az *Újszövetség*) látókörébe.

A legegyszerűbb – és legelfogadhatatlanabb – megoldást, vagyis a rávezető szakasz elhagyását az *I. tk.* követte, ahol a szövegközlések előtt az *egész Bibliáról* egy *alig több mint egy oldalas* bevezető található (összehasonlításul: ugyanekkora

terjedelmet kap később *Catullus* és *Horatius* életrajza: I. 111–1112., 123–124.; a görög dráma viszont már több mint hat oldalt érdemelt ki: I. 74–82.).

A Biblia neve – szövetségek

A *Bibliáról* szóló fejezeteket hagyományosan névmagyarazattal kezdjük. Itt el szokás mondani, hogy a *Biblia* ('könyvecskék') a görög *biblosz* ('könyv') szó kicsinyítő képzős, többes számú változata, s valószínűleg a héber *szefarim* ('könyvek') mintájára keletkezett. Az I. tk.-ben szereplő névmagyarazat azonban megdöbbenett: „A *Biblia* elnevezése *Büblosz* főniciai város nevéből származó *biblion* szó többes száma: jelentése 'iratok, könyvecskék'” (I. 10.). Igaz, hogy a görög *büblosz/biblosz* szó a főniciai Gubla/Büblosz nevéből ered, de miért kell ezt idekeverni? (Ennek az utalásnak egy írástörténeti fejezetben lenne a helye.) Nagyobb baj, hogy sehol sem találkoztam az *Ószövetség* zsidó elnevezésével [Tenách = a *Tóra* (Törvény), *Neviim* (Próféták), *Ketuvim* (Tekercsek) szavak kezdőbetűiből összetétel], de tankönyveink azt is ritkán hangsúlyozzák, hogy a *Biblián* mi valójában a *keresztény Bibliát* értjük. Ez az elnevezés egyébként az *Újszövetségben* sehol sem szerepel, Pál apostol „Szent Betűknek” (*hiera grammata*), vagy egyszerűen „Írás”-nak (*graphé*) nevezi a *Bibliát*, illetve az akkor még egyedül létező *Ószövetséget* (2Tim 3:15–16).

Igen ritkán foglalkoznak a tankönyvek a *szövetség* szó magyarzatával. A III. tk. Jeremiás [31:31] alapján helyesen utal az *Újszövetség* ószövetségi előzményére, ám az ehhez fűzött kommentár ismét csak megdöbbenő: „*Jeremiás jóslatát* [ti. az új szövetségről] a holt-tengeri esszénus közösség, az őskeresztények magukra vonatkoztatták. Úgy vélték: *Jézus tanításaiban valósult meg az új szövetség kötését meghirdető ősi ígért, s e szövetségről szólnak az Újszövetség iratai*” (III. 11–12). A Holt-tengeri (qumráni) közösségről még az sem bizonyított, hogy esszénusok alkották (noha kétségkívül ez a legelterjedtebb vélekedés); s bár a közösség valóban használta

magára az „új szövetség népe” kifejezést, (9) ma már csak néhány délibábos kutató azonosítja őket az „őskeresztényekkel”. (10) Ez az azonosítás azért sem lehetséges, mert mindmáig egyetlen qumráni iratot sem találtak, amelyben *Jézus* nevét említették volna, márpedig nélküle nem létezik kereszténység. (11)

Igen jó és tartalmas összefoglalást találunk viszont a szövetségekről az V. tk.-ben: „...*Jeremiás már egy új szövetségről adott hírt. A kereszténység szerint Isten ezt az új szövetséget Jézus Krisztus által kötötte meg, aki Isten fiaként kinhalálával megváltotta az emberiséget, s ezzel eltörölte az első emberpár engedetlenségéből, lázadásából származó „eredeti bűnt”. – A zsidó vallás viszont tagadja, hogy Jézus a proféták által megígért Messiás, hiszen a Megváltótól azt várták, hogy békét és dicsőséget hoz a földre*” (V. 64.).

A Biblia teológiai vilásképe

Bár a bevezetőben is hangsúlyoztuk, hogy lehetőleg tartózkodnunk kellene a teológiai jellegű megállapításoktól, tankönyveink mégis tobzódnak az ilyen témájú kijelentésekben. Ezeknek nagy része evolucionista szemléletű, vulgármarxista frázis, más részük hiperkritikai okoskodás vagy merő ostobaság, és a lehető legtávolabb van a *Biblia* belső világától, amellyel feltett szándékunk szerint meg szeretnénk ismertetni a tanulókat.

Lássunk most néhány konkrét példát: „[A zsidó] nép (...) egyedülálló világgépet alakított ki. (...) A kezdetben még némi antropomorf vonásokat őrző istenkép a proféták tevékenysége révén elvontabbá vált, s így lett istenik a történelem kizárólagos formálójává, az egész világmindenség egyetlen urává, olyan istenné, akinek nevét is tilos volt kiejteni” (I. 10.). Ehhez a következő megjegyzéseket szeretném hozzáfűzni:

I. a zsidó nép nem valami ókori kövület, amit úgy kell föld alól kibányászni (vö. a bekezdés első mondatát: „Élt az ókorban, a Közel-Keleten egy nép...”), hanem ma is létező népcsoport, amelyik – *mirabile dictu!* – mindmáig tartja ókori eredetű vallását;

2. a monoteista Jahve-vallást a Biblia szerint nem a zsidók alakították ki, hanem pont fordítva: az Egyetlen Isten tette őket néppé, és Ő adta számukra a Törvény parancsolatait, hogy aszerint éljenek;

3. jó lenne tudni, hogy a szerzők mely *Prófétai szövegekre* gondoltak, amelyek révén a „kezdetben” és „némileg” antropomorf istenkép „elvontabbá vált” (én jutalmat tűznék ki a megtalálónak!);

4. nem értem továbbá a „s így” magyarázó kötészt: „az elvontabb istenkép” eredményezte, hogy a „zsidók Istenéből” „a világ Ura” lett? Hát akkor miről szól a *Teremtés*? A névkiejtés tilalma sem a prófétáktól ered, hanem rabbinikus tilalom, amely végső soron a Tízparancsolat „*Az Úrnak, a Te Istenednek nevét hiába fel ne vedd*” kezdetű tiltalmára (2Móz 20:7a) vezethető vissza;

5. a *Biblia* Istene feltétlenül nagybetűvel írandó. (12)

A marxista-evolucionista valláskritika egyes elemeinek besűrűsödése érezhető a viszonylag korrektt *IV. tk.* egyes megfogalmazásain is (*IV. 45–47.*). Az ilyesfajta megállapításokkal, mint pl.: „*A zsidó vallás gyökereit kutatók megtalálták egyes bibliai történetek forrásait (pl. a sumerek eposzában, a Gilgamesben), s megtalálták az istenképet befolyásoló, annak kialakulásában szereplő kultuszokat is (pl. Baál-kultusz)...*” – óvatosan kellene bánni. Egyáltalán nem bizonyítható, hogy az ókori keleti eposzok (akár a *Gilgames*, akár a gyakrabban hangoztatott *Enúma eliš*) forrásai voltak a bibliai teremtés-, vízözön- vagy Babel-történeteknek. Az *V. tk.* a *Gilgames-eposz* vízözön-elbeszélését egyenesen a *Biblián belül* tanítja. A két történet összehasonlítása után megállapítja: „*A Bibliában közölt szöveg a mezopotámiai mítoszokon alapszik, a fordított átvétel lehetetlen*” (*V. 69.*). E megállapítás is arra az előfeltevésre épül, hogy mindenképpen átvételről lehet csak szó, de a bizonyítással a szerző adós marad. Mi lenne, ha visszafogottabban „közös motívumkincsről” vagy „párhuzamosságokról” beszélénk? Noha a zsidó istenképet a vallás mindennapi gyakorlatában valóban befolyásolták po-

gány kultuszok, ennek azonban semmi köze sincs a *Biblia* istenképéhez, amely határozottan megtiltja és igen súlyos büntetésekkel szankcionálja az ilyesfajta szinkretizmusokat! (13) Márpedig a tankönyvnek nem a zsidó *vallásgyakorlattal* (illetve annak anomáliáival), hanem magával a *textussal* kellene foglalkoznia, mint ahogy a *Homéroszról* szóló fejezeteket sem töltjük meg a műkénéi vallási életre történő kitérőkkel! A *Biblia* világgépében egyébként sincsen szó „kialakulásról”, csak „kijelentésről”, amely – ha úgy tetszik – statikus, változtathatatlan és örökérvényű.

A *III. tk. A Biblia nem mítosz* című fejezete első pillantásra sokat ígérőnek látszik. Hamar kiderül azonban, hogy mit ért a szerző „mítosztalanítás” alatt: a pogány politeista szemlélet „kiiktatását” a *Biblia* szövegéből, minthogy „*valamikor a zsidók is lehettek többistenhívők, s joggal hihetjük, hogy a kezdetekről szóló ősi héber elképzelések is olyanok voltak, mint a környező népekéi*” (*III. 22.*). Ez a *Rudolf Bultmann* demitologizálás-konceptóját visszhangzó fejezet teljességgel felesleges egy 14 éves diákok számára szóló irodalomtankönyvben! Nem beszélve arról, hogy *Bultmann* e teóriáját szakmai körökben sokkal többen utasítják el, mint ahányan támogatják. (14) E feltevés szerint a zsidó vallás „fejlődése” a politeizmus felől vezetett monoteizmus felé, úgy, hogy a „haladó gondolkodású” papok egyszerűen kiiktatták a politeizmusra hajló retrográd gondolatokat a *Biblia* szövegéből, bár „*néhány utalás a szörnyekkel való küzdelemre a gondos szerkesztés és gyomlálás ellenére is megmaradt*” (példának hozza fel a Sétán alakját). A *Bibliában* olvasható történetek azonban nem *mítoszok* abban az értelemben, ahogyan például a görögök értették saját isteneikről és hőszaiokról szóló történeteket. Ez utóbbiakról ugyanis egyikük sem gondolta komolyan, hogy azok *valóságos történéseket* rögzítenének, így azon sem sértődtek meg, ha változtattak rajtuk vagy egyenesen elutasították őket. A *Biblia* történetei ezzel szemben vindikálják maguknak azt a jogot, hogy a *történeti valóságot* örökítik meg, még abban az esetben is, ha azt az író személyesen nem élhette át

(mint Mózes a Teremtést). Ez csak úgy lehetséges, ha – újszövetségi szóhasználatból élve – szerzői isteni kinyilatkoztatásból nyert *logoszokat*, beszédeket rögzítettek papírra, amelyek tudatosan szembehelyezkedtek a pogány népek kitalált mítoszvilágával.

„Mert nem mesterkélte meséket (mítoszokat) követve ismertettük meg veletek a mi Urunk Jézus Krisztus hatalmát és eljövételét, hanem mint akik szemlélői voltunk az ő nagyságának” – írja Péter apostol (2Pét 1:16). Pál ugyancsak szembeállítja az „egészséges tudományt”, vagyis a *logoszt*, a kitalált mesékkel, azaz a *mítoszokkal* (2Tim 4:4). E ponton hadd jegyezzem meg azt is, hogy jóllehet a *Biblia* szövegeinek történeti módszerekkel való „hitelesítése” valószínűleg éppoly meddő kísérlet lenne, mint a „demitologizálás” bizonyítása, mégis, egyetlen tankönyvben sem találkoztam például a *bibliai régészetre* történő utalásokkal, vagyis azokkal a kézzelfogható eredményekkel, ame-

lyek egy-egy ponton alátámasztják a *Biblia* bizonyos részeinek történeti hitelességét. (15) Egyetlen – negatív – kivétel az *V. tk*-ben olvasható mondat: „Az újabb kori ásatások bebizonyították, hogy a vízözön-mítoszok gyökerét nem lehet valami hajdan megtörtént katasztrófában keresni” (V. 70.). Ha pedig a *Sátán* alakja – mint azt a fenti idézet állítja – csak véletlenszerűen maradt benne a „kigyomlált”, mítosztalanított szövegben, úgy az egész *Bibliát* –

Ádám és Éva bűnbeesésétől Jézus megkísértésén át egészen a *Jelenések könyvének* végéig – a véletlen művének kell tartanunk!

Folytathatnánk a sort azokkal a rendkívül vitatható megállapításokkal, amelyek egy része igen régi – de a *Bibliával* össze-

nem egyeztethető – előítéleteket visszahangoz. Így ez a mondat is: „Jézus megreformálta, új alapokra helyezte a zsidó vallást, új vallást teremtett” (IV. 48.) – csak részigazságokat tartalmaz, így egészében nem helytálló. Jézusnak esze ágában sem volt új vallást létrehozni. Ő elsősorban „*Izrael házának elveszett juhait*” (Mt 15:24) felé végezte szolgálatát, nem is beszélve arról, hogy „új alapok”-ra sem gondolt: mindvégig a „*Törvény és a Próféták*” szellemében és betűje szerint tanított és cselekedett. Az „új vallás”, a kereszténység létrejöttét sokan – nem is egészen alaptalanul – Pál apostol működéséhez kötik. (Erre egyébként a tankönyv is céloz: „*Pál apostolnak köszönhető*

Nehéz, de mindenképpen megoldandó elvi kérdés, hogy hová is iktassuk a Bibliáról szóló fejezetet a tananyagban? Legtöbben úgy kezelik a Könyvet, mintha az „az ókori Közel-Keletnek holmi irodalmi szöveggyűjteménye volna” – így egyszerűen beillesztik azt az Ókori Kelet irodalmi mögé, egyfajta „függeléknak” (pl. I. 9. kk.). Ez a kronológiai besorolás azonban teljességgel figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a teljes Biblia sem tartalmilag, sem szerkesztésének idejét tekintve nem sorolható a Közel- és Közép-Kelet egyetlen irodalma mellé/alá! Az Ó- és Újszövetség első és utolsó könyvének megírása között csaknem másfél ezer év telt el, egyes könyvei a görög, mások pedig már a római irodalom csúcskorszakával keletkeztek egy időben.

a keresztény egyház világegyházzá való fejlődése” (IV. 48.)

Végül: a bevezetőben említett konszenzust sértőnek találok az ilyen kérdést: „*Az Ótestamentum tanítása szerint Isten az igazságos bíró, aki a jót megjutalmazza, a rosszat pedig megbünteti. Milyen mindennapi tapasztalataid vannak ezzel kapcsolatban?*” (I. 27.) – amelynek provokatív éle nyilvánvaló. Az erre adott válasz minden diák lelkiismereti ügye, amelybe

egyetlen tanárnak sincsen joga beleavatkozni! A kérdés ráadásul meg sem válszolható addig, amíg nem tisztázzuk: mit jelent a „jó” és a „rossz” – nem köznapi, hanem *bibliai* értelemben! A kérdést kiöltő szerző ráadásul láthatólag nincs tisztában azzal, hogy a „jót jutalmazó Isten” és a „gonoszok gyarapodása” közötti ellentét már a *Biblia* néhány szerzőjének is „szemet szűrt”: 1. a *Jób könyve*, *Prédikátorok könyve*, *Jeremiás könyve* számos erre vonatkozó utalását. Ők azonban e distanciát nem az aposztáziában oldották fel, hanem annál inkább Istenbe vetették reménységüket. (Ennek legszebb példája talán a *72. zsoltár*.)

Kanonizáció, szerzőség, bibliakritika

A *Biblia* kialakulása, a kanonizáció folyamata valamennyi tankönyvben kötelezően szereplő részfejezet. „*A kánon szó mértéket, erkölcsi normát jelent*” (III. 16.). Valójában a *kanón* (sémi eredetű) görög szójelentése: 1. mérőnád, mérőzsinór, mérőléc; 2. lista (pl. leltár valamilyen tárgyakról); 3. általános rendezőelv, szabályszerűség; 4. követendő minta. A kanonizációról mértéktartó megfogalmazást találunk az *V. tk*-ben: „*Az egyes bibliai könyvek kialakulása, megírása és a szövegek végleges formába öntése között évszázadok teltek el. (...) A kanonizáció során egyes alkotásokat értékeseknek, Isten által sugalmazott „szent” könyveknek fogadtak el, másokat mellőztek, nem tartották érdemesnek a megőrzésre*” (V. 64–65). Óvatosnak kell lennünk azonban azzal, hogy a *kanonizációval* kapcsolatos, egymásnak is ellentmondó tudományos és áltudományos elméletekből mit veszünk át tankönyvünk szövegébe! Felettlőbb kockázatos például azt állítani, hogy a „*babiloni fogság idején kezdték meg a zsidó papok és írástudók az írásban és szájhagyományban élő régi mítoszok, legendák, történeti elbeszélések, törvények összegyűjtését*” (II. 62.) – mikor a mózesi törvények már a királyság korát megelőzően is írásban léteztek! (16) A szent szövegeket pedig aligha „*a kor politikai és filozófiai követelményeinek*” figyelembe vételével választották ki (ilyen érvek alapján *Jeremiás könyve* például biz-

tosan nem került volna a *Bibliába!*) – ezek a követelmények inkább teológiai természetűek lehettek (vö. V. 65.). Amúgy is teljesen értelmetlen és felesleges olyan megbízhatatlan „tudományos eredményekkel” tömni a tanulók fejét, mint hogy „*a kutatások [mifélek?] eredményei azt mutatják, hogy a zsidó szájhagyományokat [írásbeli nem volt?] végül négy nagyobb és több kisebb írásos műben [mik volnának azok?] rögzítették az írástudók, s ezekből szerkesztették meg a tudós papok a babilóniai fogság után az Ószövetséget a ma is ismeretes végső formájában*” (II. 62.). Ugyancsak nem tudhatni, melyik lehet az a „legifjabb” ószövetségi irat (I. 10.), amelyik a Kr. e. 1. században (!) keletkezett, mikor az ekkoriban összeírt qumráni könyvtár már valamennyi kanonikus ószövetségi könyvet tartalmazta! (17) Az *Énekek éneke* sem nem azért került bele a kánonba, mert „*az erotikus szerelemmel átitatott dalfűzér Jézushoz kapcsolódó vallásos jelentést kapott*” (III. 12.) – hiszen már Jézus előtt is része volt az Írásnak, igaz, szintén szimbolikus értelmezése miatt (az Örökkévaló és Izrael/Jeruzsálem kapcsolata). Nem értem ugyanakkor, hogy az *Ószövetség* ismertetésébe – ha a tankönyv által alapul vett zsidó/protestáns kánonhoz tartjuk magunkat (III. 12–13.) (18) – hogyan kerülhetett bele a „*jámbor és szép özvegyasszonyról*”, Juditról szóló könyv?

A *IV. tk*-ben az apokrif írások magyarázata is kissé zavaros: „*A kanonizálás utáni Bibliával rokon szövegeket (később megtalált, lappangó iratokat – pl. holt-tengeri tekercsek) apokrif (titkos, nem kánoni) iratoknak nevezzük.*” Valójában az *apokrif* (‘elrejtett, értsd: rejtett, titkos értelmű szöveg) iratok nem lappangtak, ergo megtalálni sem kellett őket: mindig is jelen voltak az egyházban és azon kívül is, ezért volt szükség többek között a kanonizációra. Már Pál is figyelmeztetett a neve alatt keringő hamisított levelekre – ezeket ma *pszeudoepigrafikus* (ál-szerzőségű) műveknek is nevezzük. Semmiképpen sem célszerű a holt-tengeri tekercseket *an bloc* az apokrifek közé sorolni – bár kétségkívül ilyenek is találhatóak közöttük –, minthogy túlnyomórészt bibliai szövegek és a qumráni közösség életére vo-

natkozó iratokról van szó.

A *III. tk.* a Szentírás szerzőivel kapcsolatban megállapítja: „*Különböző, nagyrészt zsidó szerzők munkája a Biblia*” (III. 12.) – tudomásom szerint egyedül Lukács evangélistával kapcsolatban merült fel, hogy esetleg szír eredetű (az V. 79. kategorikusan közli, hogy „pogány” volt), a többiek az *Ó- és Újszövetségben* is valamennyien zsidó származásúak voltak! De az írások keletkezési idejének megállapítása sem mindig pontos. A *IV. tk.* például azt írja: „*János írásainak keletkezési idejét a Kr. u. II. századra teszik*” (IV. 48.) – ami a János evangéliumára nézve nem helytálló. Az *Újszövetség* legkorábbi szövegemléke, a *John Rylands-papirusz* (János 18.) a tudományos konszenzus szerint i. sz. 120–130 körül keletkezett, vagyis János írásai a 2. századra már el kellett, hogy terjedjenek!

„*A bibliai szövegkritika sohasem emelkedett a szöveghez tapadó alacsony kritika szintje fölé, sőt nagyobbrészt – írja Northrop Frye – még annál is mélyebbre süllyedt, valami alagsor alatti kritikai szintre, ahol a szövegboncolás merő öncél-lá vált.*” (19) Tankönyveink többsége is átveszi azt a régóta ismert megállapítást, hogy Mózes első könyvében a Teremtéstörténet az ún. papi („elohista”) előadásban szerepel, amely később született, mint az ún. „jahvista” elbeszélések (kül. V. 66–68.). Ellenben soha sehol nem olvastam arról, hogy a Teremtéstörténet azért szerepel a *Genézis* elején, mert ott a helye! „*Ilyen eljárással – folytatja Frye – eljuthatnánk Mózes első könyvének és idővel magának a ma létező Bibliának az egységes tanulmányozásához, és ennek során arra a kérdésre keresnénk a választ, hogy miért lett olyan a Biblia, amilyenek ismerjük. A Biblia, bármilyen változatos a tartalma, sohasem kelti azt a benyomást, hogy véletlenek valószínűtlen sorozata következtében született. S noha valóban igen hosszú és bonyolult szerkesztési munkálatok végterméke, magát a végterméket mint olyat kell vizsgálnunk.*” Tankönyvi hasonlattal élve: egyetlen Homéroszról szóló anyagban sem bukkantam eddig hasonló szövegkritikai utalásokra, pedig az *Iliással* és az *Odüsszeiával* kap-

csolatban aztán tényleg volna miről (az athéni, alexandriai és pergamoni filológus iskola huncutságairól) beszélni! Ez az a pont, ahol megint tetten érhetjük a marxista valláskritika szellemét...

Az Ószövetség

Az *Ószövetségből* rendszerint három témát emelnek ki tankönyveink: a *Teremtés könyvében* szereplő történeteket (Teremtés, Vízözön, Babel tornya, Ábrahám, József, Mózes), a *Zsoltárokat*, valamint a prófétai szövegeket. E tankönyvek közös hibája, hogy elvesznek a kritikai részletek tárgyalásában, (20) miközben az egyes történetek/szövegrészek tulajdonképpeni irodalmi (hermeneutikai, poétikai stb.) feldolgozása elsikkad. Erre is lássunk néhány példát:

Prófétai könyvek

Egy, tömörsége mellett is korrekt meghatározást olvashatunk a *III. tk.*-ben: „*A görög eredetű próféta szó olyan valakit jelöl, aki másnak (Jahvénak) a nevében beszél. A próféták látnokok, Isten emberei, kik vagy szóban terjesztették, vagy írásba foglalták tanításaikat. Közülük többen élesen bírálták koruk igazságtalanságait (ezért üldözték is őket). Beszélünk kis- és nagyprófétákról az általuk írt művek terjedelme alapján*” (III. 15.).

Kontrasztként álljon itt az *I. tk.* homályos, sete-suta megfogalmazása: „*A Biblia legkorábbi írói tulajdonképpen a próféták voltak. Írók, akik könyveket, azaz tekerceseket hagytak hátra, és szónokok, akik a szabadban beszéltek, népük nevében és népükhöz. Történeteiket lejegyezték. A próféták elkötelezett, szenvedélyes emberek voltak, s sokszor üldözöttek saját hazájukban is. Kiválasztottak – különleges személyiségek, éppen ezért magányosak, meg nem értettek a nagy és kis próféták.*” Az idézett szövegből az sem derül ki, hogy mit jelent a *próféta* görög szó (profétész = ’szószóló’, aki valakinek a nevében szól), nem is beszélve a számos héber kifejezésről (pl. *nehim* = ’szószólók’, *róim* = ’látók’, ezen kívül *sómér* v. *cófeb* = ’vigyázó, őrző’ stb.). A próféták sohasem „népük nevé-

ben” beszéltek (nem úgy, mint mai, mond-
vacsínált utódaik), hanem mindig Jahve
nevében szóltak! A szöveg önmagának is
ellentmond, mikor egyrészt a *Biblia* legko-
rábbi íróinak nevezi őket, másrészt azt ál-
lítja, hogy „történeteiket lejegyezték”. Az
igazság az, hogy voltak író és nem író pró-
féták: az előbbiekhöz tartozik Mózes, Sá-
muel, Jeremiás, Mikeás stb.; az utóbbiak-
hoz Illés, Elizeus, Náthán stb. Jó lett volna
megmagyarázni azt is, hogy mit jelent a
„nagy” és a „kis” próféta megjelölés: mie-
lőtt még valaki termetükre gondolna...

Zsoltárok

A *Zsoltárokkal* kapcsolatban a *IV. tk*-ben
azt olvassuk: „*Minden valószínűség szerint
népi eredetű, közösségi énekek voltak (ma is
azok), melyeket ünnepeken, egyházi szertar-
tásokon énekeltek*” (IV. 46.). Az „eredet”
kérdéséről szólva jobb lett volna a homá-
lyos „népi eredet” helyett inkább az ismert
szerzőket megnevezni: Dávidot (73), Ászá-
fot (12), Kóré fiát (11), Salamont (2), Mó-
zest, Etmánt vagy Etánt (1-1). (A zárójelben
levő számok az általuk szerzett dalok szá-
mát jelentik.) Teljesen felesleges olyan sem-
mitmondó, áltudományos mondatokkal
traktálni a diákokat, mint pl.: „*Az istenne-
vek eltérő használatából (hol Jahve, hol
Elohin [sic!] néven szerepelnek) arra követ-
keztethetünk, hogy nem egyszerre, hanem
hosszú idő alatt keletkeztek ezek a költemé-
nyek*” (III. 15.). A jahvista és elohista for-
ráskritika helyett inkább a zsoltárok műfaji
sokszínűségéről, a héber költészet poétikai
sajátosságairól kellett volna beszélni. (A ver-
stagok párhuzamossága egyszer említettük, a
23. zsoltár elemzésében, I. III. 16.). Üdítő
kivéteklént az *V. tk.* elemzéseit említhetjük,
ahol valóban sokféle szempontot érvényesít
a szerző (136. és 23. zsoltár. V. 74–76.)

Az Újszövetség

A *III. tk. Újszövetségről* szóló része ez-
zel a banális bevezető mondatlal indul:
„*Az ókeresztény irodalom legfontosabb al-
kotásai*” (III. 16–21.; V. 76.). Vélemé-
nyem szerint az *Újszövetséget* nem a kés-
őbbi korok (az ókereszténység) felől visz-

szatekintve, hanem az *Ószövetség* felől
előrenézve lehetne legjobban megközelíte-
ni: ugyanis csak innen tárul fel valódi je-
lentősége! (Ezt Pál így fogalmazta meg:
„*a Törvény Krisztusra vezérlő mesterünk-
ké lett*”, Gal 3:24.)

Az *evangéliumok* Jézus életéről szóló
tanúbizonyosságok (III. 18.; V. 76.). Bár sok
minden valóban nem tudunk Jézus Krisz-
tus földi életének különböző mozzanatairól,
az nem igaz, hogy „*keveset*” tudnánk
róla (III. 18.). Hogy a mi időszámításunk
szerint pontosan melyik évben látta meg a
napvilágot (nem „nullában”, annyi bizo-
nyos), nem irodalmi kérdés, de ha már
szóba hozzuk, nem lenne muszáj asztroló-
giai érvekkel igazolni. (A szerző egy
1925-ben „*Sippa*”-ban [helyesen: *Sippar*] talált
ékirásos horoszkópra hivatkozik.) Lukács
ugyanis pontosan megmondja, hogy a
születés akkor történt, amikor „*Augus-
tus császártól parancsolat adaték ki,
hogy mind az egész föld összeírattassék.
Ez az összeírás először akkor történt, mi-
kor Szíriában Quirinus volt a helytartó*”
(2:1–2) – ez pedig *történeti érvekkel* is alá-
támaszthatóan valóban i. e. 8/7 körül tör-
tént. (21)

„*Több szerző, köztük jó néhány vallás-
tanár megemlíti: Jézus járt és tanult Indi-
ában, és onnan tért vissza szülőföldjére
immár különleges ismeretekkel, köztük
csodatevő és betegségeket gyógyítói ké-
pességekkel*” (III. 18.). Ne felejtjük: egy
tankönyvben nem obskurus „szerzők” és
ismeretlen „vallástanárok” véleményét
kellene közzétenni, hanem magukkal a
művekkel kellene foglalkozni! Jézus állító-
lagos indiai „tanulmányútja” a *Däniken-
féle* képzelgések világába tartozik – vala-
mennyi erre vonatkozó „szencziós” tibeti
vagy indiai „felfedezésről” rövid időn be-
lül kiderült, hogy hamisítvány. De hogyan
is lehetne igaz, mikor az evangélium vilá-
gosan beszél róla, hogy miután Jézus ti-
zenkét éves korában a Templomban tudá-
sával megszegyenítette a bölcseket, „*alá-
ment velük [ti. szüleivel] és ment Názáret-
be, és engedelmes volt nekik*” (Lk 2:51).
Jézus „különleges ismeretei és képessé-
gei” pedig nem indiai fakiroktól és güm-

noszofistáktól, hanem a *Biblia* szerint a Szent Lélektől származtak.

Az *I. tk. Újszövetségről* szóló bevezető mondatából idéztek: „[az Újtestamentum] a görög nyelven írt keresztény világban keletkezett szent iratokat tartalmazza” (I. 10., 28.). Eltekintve attól, hogy a mondat így, vessző nélkül kissé nehezen érthető, nem is a teljes igazságot állítja, ugyanis az újszövetségi írások nem „keresztény”, hanem hamisítatlanul „pogány” környezetben keletkeztek.

„Az evangéliumok többféle ószövetségi műfajt olvasztottak magukba, például a tanítómeséket, vagy példázatokat, erkölcsi tanulságokkal. A történetek sokszor nincsenek befejezve – az olvasóra bizzák, hogy döntse el a helyes cselekedetet. Az Újszövetség továbbá tartalmaz leveleket, látomásokat és lírai műfajokat. Ezek is lehetnek zsoltárok. A *Biblia* II. része könnyebben áttekinthető, mint az Ószövetség. Jellemzi az idő és cselekmény egysége, valamint a főhős, Jézus összefoglaló személyisége” – írják az *I. tk.* szerzői (I. 30.). Ha már mindenáron műfajilag akarjuk kategorizálni az evangéliumokat, inkább életrajznak nevezhetnénk őket, mint ahogy korábban maga a tankönyv is teszi (I. 28.). Jézus valóban gyakran idéz ószövetségi példázatokat és maga is mond hasonlót, ám a fenti szöveg mintha azt sugallná, hogy azok pusztán „variációk lennének ószövetségi témákra”. Jézus parabolái nem „befejezetlenek”, hanem enigmatikusak, rejtett értelműek, megfelelően a prófétai hagyománynak: „Embereknek fia, adj találos mesét és mondj példabeszédet Izrael házában” – mondta az Úr Ezékielnek (17:2). Erre maga Jézus is hivatkozik: „Azért szólok velük

példázatokban, mert látván nem látnak, és hallván nem hallanak, sem nem értenek” (Mt 13:13). Számomra rejtélyes, hogyan értsük az alábbi mondatot: „Nem lehet és nem is érdemes e példabeszédeket [ti. Jézusét] konkrétan értelmezni, még akkor sem, ha nagyon is valóságos történetek” (IV. 48.). Mi az, hogy „konkrétan értelmezni”? Talán a való életben alkalmazni? – S ha ezt „nem lehet és nem is érdemes”, akkor mi-

ért fontos hangsúlyozni, hogy azok „nagyon is valóságosak”? Az ilyesfajta jó tanácsokat legjobb lenne, ha a szerző megtartaná magának, és kinek-kinek megengedné azt a szabadságot, hogy saját maga döntse el, mit hogyan értelmez konkrétan Jézus példabeszédeiből.

Sajnos, szinte valamennyi tankönyvben előkerül az a megállapítás, hogy az Ószövetség Istene haragvó és bosszúálló, míg az Újszövetségé kegyelmes,

megbocsátó. Ez az elképzelés azonban semmiképpen sem egyeztethető össze a *Biblia* teológiai szemléletével, hanem egy korai eretnekségre, a *markionitizmusra* vezethető vissza! A 2. században, Kis-Ázsiában fellépő *Markiön* teljesen elszakította a kereszténységet zsidó gyökereitől: szerinte az *Ótestamentum* istene egy mesterember (*démiúr gosz*), aki éppoly hitvány, mint az általa teremtett anyagi világ. Jézus Krisztus viszont egy végtelen magasságokban trónoló, távoli, ismeretlen isten (*agnosztosz theosz*) fia, aki azért jött el a Földre, hogy felvilágosítsa az embereket a világ (és alkotója) hitványságáról. (22)

A bibliai szövegrészek kommentálásánál is nagyobb óvatossággal kellene eljárni. A *II. tk. Jézus halála és föltámadása* cí-

Az Ószövetségből rendszerint három témát emelnek ki tankönyveink: a Teremtés könyvében szereplő történeteket (Teremtés, Vízözön, Bábel tornya, Ábrahám, József, Mózes), a Zsoltárokat, valamint a prófétai szövegeket. E tankönyvek közös hibája, hogy elvesznek a kritikai részletek tárgyalásában, miközben az egyes történetek/szövegrészek tulajdonképpeni irodalmi (hermeneutikai, poétikai stb.) feldolgozása elsikkad.

mű fejezethez tartozó magyarázataiban azt olvassuk: „*Jézus azonban sohasem nevezte magát sem zsidóul [=héberül/arámul], sem görögül 'Főlkent'-nek*” (II. 78.). Ez a megállapítás is helyesbítésre szorul. „Mondta néki az asszony: Tudom, hogy Messiás jő (aki Krisztusnak mondták), amikor az eljő, megjelent nekünk mindent. Monda néki Jézus: Én vagyok az, aki veled beszélek” (4:25–26). Jézust többen is elismerték Messiásnak, így Natánél, Péter, sőt a farizeusok közül is néhányan (pl. Nikodémus), s amikor ők vallották meg Jézust „Krisztus”-nak, sohasem tiltakozott ellene. *János evangéliumában* pedig a farizeusoknak arra a kérdésére, hogy „Ha te vagy Krisztus, mondd meg nekünk nyilván” – azt válaszolta: „Én és az Atya egy vagyunk” (10:24–30). Hogy ez mennyire egyértelmű válasz volt, azt bizonyítja, hogy a zsidók azonnal megakarták kövezni...

Ugyancsak a magyarázatokban olvashatjuk: „*Jézus, aki tetőtől talpig modern ember és erkölcsi lény volt, tanításaiban sajátos módon értelmezte, nemegyszer átlépte a Törvény elavult parancsait*” (II. 78.). A mondat első feléhez nem fűzők kommentárt, mivel (a történelmi) Jézus „modernsége” nem tudom mivel igazolható, vagy hogy mit is értenek a tankönyvírók alatta. Az „erkölcsi lény” megállapítás pedig borzasztóan üresnek, banálisnak hat. A mondat második fele viszont egyszerűen nem igaz. Jézus soha nem lépte át a(z) írott, mózesi) Törvény parancsait – legfeljebb a „szóbeli Tan”-t, az „atyák rendelkezéseit és hagyományait”, amelyeket valóban nem tartott az előbbiekkal egyenértékűeknek. „*Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvényeknek vagy a prófétáknak eltörlésére. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy betöltssem. Mert bizony mondom néktek, míg az ég és a föld elmúlik, a törvényből egy jóta vagy egyetlen pontocská el nem múlik, amíg minden be nem teljesedik*” (Mt 5:17–18). Ennyit a Törvény „elavult parancsairól”.

A tankönyvek szövegében többször is előfordul az „X vagy Y mű a Biblia legirodalmibb alkotása” megállapítás. Az *Újszö-*

vetséggel kapcsolatban ezt a *Jelenések könyvére* alkalmazza a IV. tk. szerzője – nem értem egészen, milyen indokkal. Mert hogy az *Énekek éneke* és a *Zsoltárok* irodalmi igénnyel írott szöveg, senki sem tagadja. De az *Apokalipszisre* az ilyen értelemben aligha vonatkoztható. Vagy úgy értsük ezt, hogy a *Jelenések* számos – egyébként valóban nehezen kibontható – allegorikus-profetikus utalása nagy hatást gyakorolt az irodalomra? Így, ebben az értelemben már elfogadható az „irodalmi” jelző. (Bár „*az Újszövetség legnagyobb hatású írása*” kijelentést kissé túlzónak tartom.) János „jelenései” (ide kívánczónak az *apokalipszis* szó magyarázata; ’felfedés, feltárlkozás, leleplezés, kijelentés’) – írja a szerző – „*egyreszörűségű próféták (pl. Ezékiel) jövődőléseinek kései és legtükételesebb változata*”. Jó dolog, hogy a *Jelenéseket* összefüggésbe hozzuk az ószövetségi prófétai könyvekkel, hiszen az nélkülük valóban nem értelmezhető. Mindazonáltal a „kései változat” nem túl szerencsés kifejezés, mert azt sugallja, mintha János pusztá „irodalmi ihletésből”, nem pedig saját „*apokalipszis*”-e alapján írta volna meg művét.

Végezetül az *Újszövetség* esetében is jó lett volna vigyázni arra, hogy ne apokrif történetekre, hanem magukra az Írásokra irányítsuk a diákok figyelmét. Egy kirívó eset: „*A Lukács-evangélium szerzője a hagyomány szerint orvos volt, de úgy is emlegetik őt, mint aki több Mária-képet festett, alkotott*” (III. 16.). A „hagyomány” itt valójában Pál apostol egyik levele, amelyben utal Lukácsra, a „szeretett orvosra” (Kol 4:14), aki minden bizonnyal munkatársa lehetett (2Tim 4:11). A Mária-képeket pingáló Lukács viszont késői, teljességgel apokrif hagyomány, amellyel a katolikus egyház Mária-kultuszát igyekeztek alátámasztani. A III. tk. ellenőrző kérdései közül a 24. számú (III. 20.) Jézus életével kapcsolatos neveket, eseményeket és évszámokat sorol fel, köztük a következőket: *Szűz Mária, Gáspár, Johanna és Zsuzsanna* stb., majd ehhez rövid válaszokat mellékel. Először is: valószínűleg lehetett volna jellemzőbb neveket is találni (pl. Ke-

resztelő Jánost, az apostolokat, Nikodémust, Kürénéi Simont stb.); másodsor: a nevek egy része megint apokrif. A „Gáspár”-hoz például ezt fűzik hozzá a szerzők: „*A napkeleti bölcsék, a »háromkirályok« egyike (Menyhért és Boldizsár mellett).*” Nos, a *Máté evangéliumában* (2:1–12) szereplő „napkeleti bölcsék” (az eredetiben *mágusok*, vö. V. 77.) nevét nem ismerjük a *Bibliából*, ez csak a folklórban meghonosodott nevük. Johanna és Zsuzsanna ugyan valóban szerepelnek *Lukácsnál*, mint Jézus női követői [8:3], de nincs olyan jelentőségük, hogy ismeretüket számon kellene kérni a diákoktól. A *Szűz Mária* elnevezés sem biblikus, hiszen Máriának Jézus után még több gyermek is született Józseftől. Ugyancsak nem a *Biblia*, hanem a felekezeti dogmák világába tartozik az a megállapítás, mely szerint Gábiél főangyal (a mókás „*Gábor angyal*” helyett) azért nevezte Máriát „kegyelemmel elhalmozott”-nak [Lk 1:28], mert Mária „*mentes minden bűntől, még az eredeti bűntől is, vagyis szeplőtelenül fogantatott*” (V. 78.).

Fordítások

A *II. tk.* bevezetésében megállapítja, hogy a *Biblia* a világon a legnagyobb példányszámban terjesztett könyv (II. 59.) – ami igaz. A fordítások számát tekintve („*hétsháznál több nyelvre fordították le*”) azonban téved: a Bibliatársulatok Szövetsége (United Bible Societies) 194-es adatai szerint a *Bibliát* eddig 2062 nyelvre fordították le, igaz, hogy *teljes Biblia* ebből 337, teljes *Újszövetség* pedig 799 nyelven érhető el, a többi szemelvényes fordítás. (Azóta ez a szám valószínűleg ugrás-szerűen megnőtt.)

A *Biblia* fordításával kapcsolatban kissé elkapkodott az a megállapítás, hogy az csak az „*ókor hanyatló szakaszában kezdődött*” (IV. 49.) – mivel az itt példaként felsorolt három fordítás: a *Szeptuaginta* – mint köztudomású – az i. e. 3. században (vö. V. 65.), az *Itala/Vetus Latina* az i. sz. 1–2. századtól kezdve folyamatosan íródott, ameddig a Jeromos-féle *Vulgata* a 4.

század végére ki nem szorította.

A bibliafordításokat a *II. tk.*-ben célszerű lett volna nem az *ószláv*, hanem talán a *Szeptuaginta-fordítással* kezdeni, majd rátérni a latin nyelvű változatokra (II. 61.). a *Vulgatára* egyébként már csak azért is bővebben ki kellett volna térni a fordítások között, mert a középkori Nyugat-Európa számára ez volt a *par excellence* „*Biblia*”. Ugyancsak furán hat, hogy *Luther* fordítása *előbb* említetik, mint *Husz János*, aki szorgalmazta „*a Bibliának élő népiyelvre történő lefordítását*”, s akit *Luther* is példaképei között tartott számon. A most következő megállapítást pedig akár humornak is felfoghatnánk – ha nem tankönyvben fordulna elő: „*Gutenbergnek első nagy vállalkozása a róla elnevezett bibliafordítás...*”

Szövegközlések

Mindenki számára világos, hogy főleg a *Biblia* esetében nem mindegy, melyik fordításból közlünk részleteket. Ügyelni kell egyrészt a tartalmi hűsége, másrészt – tankönyvről lévén szó – tekintettel kell lenni a közérthetőségre is. Felfoghatatlan, hogy az *I. tk.* szerzői a *Világ teremtmése* című fejezetet F(I. 12–13.) miatt a *revideálatlan Károlyi-fordításból* idézték. Mit jelent ma egy tizennégy éves diáknak az, hogy „*kiterjesztett erősség*” (a revideált fordításban: „*mennyezet*”); „*világosító állapotok*” (a revideált fordításban: „*világító testek*”); „*az madarak repeszenek az föld felett*” – nem is beszélve az „*asszonyi állat*”-ról, amelynek felolvasása után legalább öt perc kell az osztály rendjének helyreállítására... A *Tékozló fiú* történetében ismét a revideálatlan Károlyi-fordítást idézik a szerzők, ráadásul úgy, hogy még a régies ortográfiát (*a' tsillag; a' Sidóknak Királya; fijasit* stb.) és az itt teljességgel szükségtelen keresztutalásokat (pl. **rész 1.20* – ugyan ki érti ezt?) is megtartják. Jó lett volna arra is ügyelni, hogy a *szinoptikusokból* melyik részletet választjuk például Jézus születésével kapcsolatban. Máténál jobb lett volna Lukácsból idézni, az részletesebb

és irodalmilag is igényesebb (vö. V. 78.).

Summa

Ez az írás nem a kioktatás szándékával készült. Még csak az öt szemügre vett tankönyv kritikai recenziója sem akart lenni. Egyszerűen arról szólt, hogy jó lenne végre – az irodalomoktatás modernizációja jegyében – a bibliai szövegeket mindenfajta vallási vagy tudományos köntösbe bújtatott prekonceptiótól megtisztítva, *önmagukban és önmagukért* olvastatni a diákokkal. Nem a textustól elidegenítő „kritikai” megjegyzésekkel kell bombázni tanulóinkat, hanem a *Biblia* egészét szem előtt tartva, de konkrét szövegekből kiindulva kell megpróbálni megérteni velük azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen a *Könyvek Könyve* a nyugati világ közgondolkodásának meghatározó részévé vált. Ennek a módszernek további előnye lenne az is, hogy a tanárokat és diákokat egyaránt felszabadítaná a „nem vagyok én teológus, nem értek hozzá” görcsös érzése alól. Nem is beszélve arról, hogy a tankönyvírók sem esnének abba a csapdába, hogy feltétlenül kis „Eiszagógé”-kat vagy „*Introductio*”-kat kell produkálniuk a tudományosság jegyében. Természetesen a bibliai szövegek megértéséhez (is) szükség van bizonyos háttérmagyarázatokra, főleg ami a szövegek *történelmi kontextusát* illeti. Ebből azonban csak olyant és csak annyit szabadna „beadagolni”, hogy ne gyűrje maga alá az eredeti szöveget, sőt gondolkodásra, további olvasásra ösztönözzön.

Grüll Tibor

Hivatkozott tankönyvek

I. tk.
GYÉMÁNT CSILLA–MADÁCSY PIROSKA–SZIGETI CSABA–TAR IBOLYA: *Irodalom tizennygy éveseknek a hatosztályos középiskolák II. osztálya számára.* [A *Biblia* c. fejezetet (9–31. old.) Gyémánt Csilla és Madácsy Piroška írta.] Bírálta: DR. CSERHALMI ZSUZSA, VASY GÉZA. Felelős szerk.: TAKÁCS EDIT. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1995.

II. tk.

BODA EDIT–FORGÁCS ANNA–OSZTOVITS SZABOLCS: *Irodalom I. Szövegek, képek, információk. A világbanki képzési program irodalomkönyve.* [A *Könyvek Könyve, a Biblia* c. fejezet (59–102. old.) Boda Edit munkája.] Szakértők: SZABÓNÉ FRISKA ANNA, SIPOS LAJOS. Bírálók: JOBBÁGYNÉ ANDRÁS KATALIN. Szerk.: HORVÁTH ZSUZSA. Felelős szerk.: BENKŐ ATTILA. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1996. [Készült az MKM Közoktatásfejlesztési Főosztálya támogatásával.]

III. tk.

PLESKÓ ILONA–SOMI ÉVA: *Irodalmi feladatgyűjtemény a középiskolák I. osztálya számára. A kezdetektől a XVIII. századig.* [A *Biblia* c. fejezetet (10–22. old.) Pleskó Ilona írta.] Lektorálta: DR. KUTAS FERENC. MOZAIK Oktatási Stúdió, Szeged 1995.

IV. tk.

FÁBIÁN MÁRTON: *Világirodalom középiskolásoknak.* Bíráló: NAGY GÉZA, DIÓSZEGI ENDRE. Szerk.: VALACZKA ANDRÁS. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1995. 45–49. old.

V. tk.

MOHÁCSY KÁROLY: *Irodalom I. Szakközépiskolák I. osztálya számára.* Bíráló: NÉMETH G. BÉLA. Tankönyvkiadó, Bp. 1989, 1992.

Jegyzet

- (1) A mű eredeti címe: *The Great Code. The Bible and Literature.* Magyar címe: *Kettős tükör. A Biblia és az irodalom.* Európa, Bp. 1996; az idézethez I. 16–17. old. Ugyanezt a címet választotta Arató László *A Biblia mint kód. Egy irodalomtanítási elképzelése néhány vonása óravázlatban elbeszélve* című cikkében (Iskolakultúra, 1992. 1. sz., 12–43. old.)
- (2) Néhány szakirodalom az újfajta hermeneutikai módszerek lehetséges alkalmazásáról: GADAMER, HANS GEORG: *Igazság és módszer.* Gondolat, Bp. 1984, 232–240. old.; PANNENBERG, WOLFHART: *Hermeneutika és egyetemes történelem. = Filozófiai hermeneutika. Szöveggűjtemény.* Filozófiaoktatók Továbbképző és Információs Központja, Bp. 1990; JAUSS, HANS ROBERT: *Az irodalmi hermeneutika elhatárolásához.* Helikon, 1981. 27. sz., 188–207. old. – valamennyi *Bultmann* demitologizálás-konceptiója ellen érvel: FABINY TIBOR: *Új irányzatok a bibliaértelmezésben. = Szóra birni az Írást. Irodalomkritikai irányok lehetőségei a Biblia értelmezésében.* Hermeneutikai kutatóközpont, Bp. 1994. (a kánonkritika, narratív kritika, retorikaelmélet, dekonstrukció lehetőségei).
- (3) FRYE, NORTHROP: *Kettős tükör,* i. m., 12. old.
- (4) Uo., 11. old. – ő is elutasítja ezt a szemléletet.
- (5) A tankönyvekből vett idézeteket minden esetben kurziváltuk, az utalásokban a római számok a tankönyvet, az arab számok az oldalakat jelentik. (A tankönyvek felsorolását I. a cikk végén!)

(6) A Biblia egysége megkívánja, hogy ne bontsuk szét az Ó- és Újszövetség megtárgyalását úgy, hogy az előbbt az ókori keleti irodalmak után, az utóbbit pedig a római irodalom után vesszük.

(7) Hasonló válogatáshoz jó alapul szolgálhat: CSIZMADIA KÁROLY: *Bibliai eredetű szállóigék, szólásmondások, közmondások*. Hazánk Kiadó, Győr 1990.

(8) A Palesztina elnevezés római eredetű, majd a huszadik században az angolok újították fel. Izrael állam létrejötte (1948) óta a szó használatának politikai felhangja is van: általában azok alkalmazzák, akik nem ismerik el Izrael államiségét. A kommunista időkben íródott szakirodalom ugyancsak azt a kifejezést preferálta.

(9) AMUSIN, L. D.: *A Holt-tengeri tekercsek és a qumráni közösség*. Gondolat Kiadó, Bp. 1986, 143. old.

(10) Uo., 259–287. old.

(11) A III. 18. oldalon a szerzők ismét visszatérnek a Qumrán-kérdésre, némileg árnyaltabban fogalmazva: „Feltehető, hogy Keresztelő János ismerte az esszéni tanításokat... Az is valószínű, hogy Jézus is ismerte tanításait, de biztosast ma még ebben a kérdésben... nem mondhatunk.” Jó lett volna ezt a fentebb idézett mondat előtt leírni, s kicsit bővebben megismertetni a tanulókkal a kérdéskört, amely így meglehetősen „lóg a levegőben”!

(12) Balassa Péter már az 1978-as nevezetes „tankönyvvitában” is kiemelte az akkor új elsős tankönyv „olyan finom és differenciált apróságát, hogy az Isten neve nagy kezdőbetűvel íratik”. L.: BALASSA PÉTER: „Világosan és megkülönböztetve”. = *Tankönyvháború*. Szerk.: PÁLA KÁROLY. MTA–Argumentum, Bp. 1991, 150. old.

(13) Nem akarjuk itt felsorolni a Bibliában szereplő számtalan erre vonatkozó tiltást, és a negatív példákat sem, amikor a zsidók Jahve-tiszteletét pogány kultuszokkal keverték. Sajnos, túl sok ilyen akadna. Csak egyetlen gyakorlati példát említünk: 1970-ben Kuntilet Ajrudban (Izrael) felfedeztek egy i. e. 8. századi sírt, ahol a Bibliában többször is kárhoztatott női bálványt, Aserát, „Jahve feleségének” titulálták. L.: DEVER, W. G.: *Archaeology Reconstruct the Israelite Cult. = Recent Archaeological Discoveries and Biblical Research*. University of Washington Press, Seattle–London 1990, 144–149. old.

(14) L. a 2. jegyzet szakirodalmát!

(15) „Az elmúlt században Palesztinában és a környező országokban folyó régészeti kutatások teljességgel átforgalmazták a Biblia történelmi és irodalmi hátterére vonatkozó ismereteinket. A Biblia többé nem tűnik a múlt valamiféle magányos emlékművének, olyan jelenségnek, amelynek semmi köze ahhoz a környezet-höz, amelyben megszületett. A Bibliával szemben a XVIII. és XIX. század jelentős tudósai által megfogalmazott szkeptícizmus... egyre inkább hielét veszti. Egyik felfedezés a másik után eredményezte, hogy egyre nőtt a Biblia mint történelmi forrás értékének elismertsége” – fogalmazott a bibliai régészet egyik

legnagyobb tudósa. ALBRIGHT, WILLIAM FOXWELL: *The Archaeology of Palestine and the Bible*. Cambridge, Mass. ASOR 1974 (ed. pr. 1935), 137–138. old. – Helyszüke miatt nem tudunk kitérni a jellemzett tankönyvek illusztrációs kultúrájának részletes elemzésére. Ezért csak egyetlen megfigyelést hadd tegyek: a tankönyvek egyikében sem láttam a Biblia szövegeivel kortárs tárgyak, dolgok fényképét, rajzát, de még csak egy rekonstrukciót sem. Minő ellentét ez a szöveg filológiko-historizáló jellegéhez képest!

(16) Az amalekiták feletti győzelmet is le kellett írnia Mózesnek (2Móz 17:14); amikor Izrael fiai átlépték a Jordánt és megkezdték az Ígért Földjének elfoglalását, kövekre kellett felírniuk a Törvényt (5Móz 27:3); Józsuének is le kellett írnia harcait (József 24:26); Mózes törvényében szerepelt, hogy a királyoknak is saját Tórapéldánnyal kellett rendelkezniük (5Móz 17:18–19); Jósias király az i. e. 7. században a Templomban fedezte fel a Törvénykönyvet (2Krn 34:14–21) stb.

(17) *Eszter könyvét* kivéve, amit feltehetőleg inkább teológiai okokból mellőztek, mintsem hogy ismeretlen lett volna előttük. A qumráni tekercsekkel foglalkozó tudósoknak sikerült megállapítaniuk, hogy az itt talált művek túlnyomó többségét az i. e. 2. századtól az i. sz. 1. század első feléig terjedő mintegy kétszáz év során jegyezték le. L.: AMUSZIN, I. D.: *A Holt-tengeri tekercsek...*, i. m., 51–54. old.

(18) A tridenti zsinat 1546. április 8-án hozott határozata értelmében a katolikus egyház a Szentírás részének vette a Tóbiás, Judit, Sirák fiú Jézus, Bárúk, és az I-II. Makkabeus könyveket. Ezeknek csak másodlagos fontosságot tulajdonítanak (ezért is nevezik deuterokanonikus műveknek), de éppoly sugalmazottnak tartják őket, mint a Biblia bármely más könyvét.

(19) FRYE, NORTHROP: *Kettős tükör*, i. m., 18–19. old.

(20) Ezeknek leggyakoribb tettenérhető forrása: RÓZSA HUBA: *Az Ószövetség keletkezése*. Szent István Társulat, Bp. é. n. (2. kiad.) – A kánonkritika szempontjából leginkább ajánlható: SCOFIELD, C. I.: *Magyarázó jegyzetek a Bibliához*. Evangéliumi Kiadó, Bp. 1993.

(21) Erre papiruszokon és feliratokon előkerült adatok, továbbá *Josephus Flavius* és *Tacitus* utalásai alapján lehet következtetni. A részletes érvelést I. KROLL, GERHARD: *Jézus nyomában*. Szent István Társulat, Bp. 1982, 11–28. old. – Tömören, de jól utal az időpont kérdésére az *V. tk.*: „Jézus Krisztus születésének legvalószínűbb éve... az i. e. 7. esztendő. Bár jelenlegi időszámításunkat az i. sz. 6. században alkották meg... s kiindulópontul Jézus születését vették, az akkori számításokba tévedések csúsztak” (V. 78.)

(22) Vö. HAHN ISTVÁN: *Mi a Biblia? = A Biblia világa*. Szerk.: RAPCSÁNYI LÁSZLÓ. RTV Miner-va, Bp. 1981, 10–12. old.